

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

137:4 • 2017

Underskattat eller överskattat?

En källkritisk granskning av förmögenhetstaxeringen i Sverige år 1800

TOM KÄRRLANDER

KTH, Stockholm

Artikeln innehåller en kritisk granskning av källvärdet av materialet från förmögenhetsbeskattningen år 1800. Syftet med beskattningen var inte att mäta landets förmögenhet utan att skaffa medel som kunde bidra till att finansiera en valutareform. Det minskar delvis källvärdet, eftersom till exempel negativa förmögenheter inte redovisas. Fastigheter utgör dock den dominerande mängden tillgångar och redovisningen av dem är grundlig. Beroende på vilka studier som skall göras, finns delar av materialet som har högt källvärde.

Introduktion

Forskning om historisk förmögenhetsutveckling till nutid har tilldragit sig stort intresse på senare tid. Inte minst de studier över de senaste 300 åren som Thomas Pickety med flera har genomfört internationellt och Daniel Waldenström med flera genomfört för Sverige över tvåhundra år illustrerar detta. Syftet med denna uppsats är att studera hur den landsomfattande förmögenhetstaxering som gjordes år 1800 kan bidra till att fördjupa bilden av förmögenhetsutvecklingen i Sverige.¹ Från Karl XII:s

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

1. Svårigheterna att producera ett konsistent och rättvisande källmaterial diskuteras i t.ex. Daniel Waldenström, *Swedish National Wealth Database (SNWD): Appendix*, v.1.2. (Uppsala 2015a). Denna databas är ett appendix till både Daniel Waldenström, *Wealth income ratios in a small, late industrializing, welfare-state economy: Sweden, 1810–2010* (Uppsala 2015b) och Daniel Waldenström "The National Wealth of Sweden, 1810–2014", *Scandinavian Economic History Review* 64:1 (2016) s. 36–54.

Tom Kärrlander, f. 1945, är teknologie doktor från Kungliga Tekniska Högskolan och civil-ekonom från Handelshögskolan i Stockholm. Hans avhandling från 2011, *Malmö diskont: En institutionell analys av en bankkras*, handlar om hur Malmö diskont, en av tre privata banker i Sverige gick under år 1817 varefter de båda andra privatbankerna också föll. Författaren vill tacka framförallt Håkan Lindgren, Anders Perlinge och Axel Hagberg vid Institute for Economic and Business History Research (EHFF) för kloka synpunkter och uppmuntran i artikelförfattandet.

E-post: tom.karrlander@gmail.com

förmögenhetsbeskattningar på 1710-talet till dess att förmögenhetsbeskattning infördes i Sverige 1911 var 1800 års förmögenhetsbeskattning den enda.² Under några höstmånader år 1800 arbetade taxeringskommittéer över hela landet med att upprätta en förmögenhetstaxering. Varje kommitté hade åtta ledamöter – två från varje stånd (adel, präster, borgare och bönder) – samt en ordförande.

Källmaterialet från förmögenhetstaxeringen är omfångsrikt. Bara skrivelserna från landshövdingar till Kungl. Maj:t i samband med taxeringen som ofta citeras i artikeln omfattar 72 volymer. En fördjupad studie i denna artikel av källmaterialet från 1800 är ett försök att svara mer utförligt på frågan om källvärdet än vad som hittills har gjorts. Källvärdet är naturligtvis beroende på vilka studier man vill göra. I artikeln ges uppslag till forskning, baserat på analys av både hur taxeringsarbetet gick till och hur det påverkade källvärdet. Analysen är således både kvalitativ och kvantitativ.

Bakgrund

Bakgrunden till förmögenhetsbeskattningen var att regeringen ville lösa in de så kallade kreditsedlarna ("Creditsedlar"), som Riksgäldskontoret givit ut under 1790-talet. Kreditsedeln var ett av två sedelslag som cirkulerade i Sverige.³ Bancosedlar i riksdaler banco ("banco, bco") gavs ut av Rikens Ständers Bank ("RSB"). Riksgäldskontoret ("RGK") emitterade från april 1789 kreditsedlar, som var kortfristiga, räntebärande skuldsedlar i riksdaler riksgälds ("riksgälds", "rgds"). Eftersom de gavs ut i lägre valörer än bancosedlar, föredrogs de av allmänheten som betalningsmedel i den dagliga handeln och mängden riksgälds ökade snabbt.⁴ Bancosedlarna var inlösenbara mot silver fram till 1810-talet.

2. Se t.ex. Åsa Karlsson, *Den jämlike undersåten: Karl XII:s förmögenhetsbeskattning 1713* (Uppsala 1994) angående Karl XII:s förmögenhetsbeskattning. Se t.ex. Gunnar Du Rietz & Magnus Henrekson, "Swedish Wealth Taxation (1911–2007)", *IFN Working Paper* no 1000 (2014) angående den moderna förmögenhetsbeskattningen.

3. Se t.ex. Sture Mårtensson, *Agiot under kreditsedelepoken 1789–1802* (Göteborg 1958) för en diskussion om de olika sedelslagen i Sverige. Han skriver: "Den officiella valutan var riksdaler specie. Två betalningsmedel cirkulerade, riksbankens sedlar (=bancosedlar) och riksgäldskontorets obligationer (=kreditsedlar) [...] De hade samma nominella värde och beteckning: riksdaler specie. I realiteten var bankosedlarna förhållandevis värdebeständiga; kreditsedlarnas värde fluktuerade och hade en kraftigt sjunkande tendens." Mårtensson (1958) s.1. I denna artikel görs ingen värdemässig skillnad mellan banco och specie. Värdet på riksgäldssedlar diskuteras i artikeln på flera ställen.

4. Torgny Lindgren, *Riksbankens sedelhistoria 1668–1968* (Stockholm 1968) s. 105–106.

Inlösenmöjligheten för kreditsedlar upphörde redan i januari 1791.⁵

Volymexpansionen av kreditsedlar och en inbördes värdeförändring mellan de två valutorna, där bancosedlarnas värde steg mot kreditsedlarnas, ledde till ett exempel på "Gresham's lag" som förenklat innebär att dåliga pengar driver ut goda. Bancosedlarna betraktades som den starkare valutan och drogs bort från marknaden för att hamstras. De utestående beloppen i de två sedelslagen år 1800 var drygt 1,3 miljoner riksdaler i bancosedlar och drygt tolv miljoner riksdaler i kreditsedlar.⁶

På grund av att skatt och andra avgifter till staten till största delen betalades i kreditsedlar som kontinuerligt föll i värde, betraktades situationen på penningmarknaden som ett hot mot det finansiella systemet.⁷ Riksdagen i Norrköping beslutade därför under våren 1800 att alla kreditsedlar skulle lösas in och bancosedlar bli det enda sedelslaget i Sverige. Dessutom beslutades att inlösen delvis skulle finansieras av en förmögenhetsskatt som svenska medborgare skulle betala.⁸ Det totala belopp, som riksdagen siktade på att få in med förmögenhetsskatten, var 4,5 miljoner riksdaler banco. Den förmögenhetsskattesats som skulle användas skulle bestämmas efter det att förmögenhetstaxeringen var klar, så att eftersträvat belopp kunde uppnås.⁹ Slutsyftet var att kartlägga beskattningsbara förmögenheter, så att valutareformen kunde

5. Göran Ahlström, *Studier i svensk ekonomisk politik och prisutveckling 1776–1802*, Skrifter utgivna av Ekonomisk-historiska föreningen (Lund 1974) s. 26–27 och Göran Ahlström, "Riksgäldskontoret och Sveriges statsskuld före 1850-talet", *Uppläning och utveckling Riksgäldskontoret 1789–1989* (Stockholm 1989) s. 107. Kompensationen för att inlösenmöjligheten bortföll var att kreditsedlarna skulle löpa med sex procents ränta, men redan i mars 1791 förklarades kreditsedlarna räntelösa.

6. Carl Adolph Agardh, *Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige* (Karlstad 1853) s. 81. Där beskrivs hur beloppen i riksdaler riksgälds har "devalverats" till banco med användande av den då gällande växlingskursen mellan de två valutorna. I Karl Åmark, *Sveriges statsfinanser 1719–1809* (Stockholm 1961) s. 290 står det att beloppet utestående riksgäldssedlar vid slutet av 1799 var 16037000 riksdaler. Om Åmarks belopp är uttryckta i "icke-devalverade sedlar", så skulle förhållandet vid denna tidpunkt ha varit 1,33 rdr rgds för 1 rdr banco.

7. "Utdrag af Protocollet, hållit inför Kongl. Maj:it i Riksens Ständers hemliga utskott, wid Riksdagen i Norrköping, den 20 Maji 1800" (Hemliga utskottet 20/5 1800), *Årstrycket*, Kungl. biblioteket; Åmark (1961) s. 291 och Göran Ahlström, "Riksgäldskontoret och Sveriges statsskuld före 1850-talet", i Erik Dahmén (red.), *Riksgäldskontoret 1789–1989: Uppläning och utveckling* (Stockholm 1989) s. 108.

8. Förmögenhetsskatten var en engångsskatt. Benämningen i källmaterialet på skatten var genomgående "förmögenhetsavgift".

9. "Kungl. Maj:its Nådiga Påbud och Kungörelse Angående Sättet till beräkning och Utgörande af den afgift efter förmögenhet, hwilken Riksens Ständer wid nu öfwerståndne Riksdag, såsom en Realisations-Fond till Credit-Sedlarnes inlösen med Specie-Mynt, beslutat och faststält den 15 Junii 1800", *Årstrycket*, Kungl. biblioteket (Kungörelse 15/6 1800).

finansieras. Kartläggningen skulle genomföras ”rättvist” utan att gynna eller missgynna några medborgare.¹⁰

Förmögenhetsskattesatsen sattes senare till 2,5 procent av förmögenheten och den skulle betalas i två lika stora årliga delbelopp om 1,25 procent. Efter att ha inkasserat ett belopp motsvarande närmare 2,2 miljoner riksdaler banco vid det första tillfället beslutades att den andra tranchen skulle efterskänkas.¹¹ Skatten som inbetalades indikerar att den nationella förmögenheten var cirka 175 miljoner riksdaler banco.¹²

I nästa avsnitt utvecklas syftet med denna artikel, forskningsfrågor formuleras och metoden för att genomföra arbetet beskrivs. Därpå följer en översikt av forskningen om förmögenhetsutveckling i allmänhet och förmögenhetsbeskattningen år 1800 i synnerhet. Reglerna för hur förmögenhetsbeskattningen skulle genomföras beskrivs. Det därpå följande avsnittet presenterar fakta ur taxeringsmaterialet. Därefter redogörs för hur nytt underlag för att bedöma källvärdet i materialet har tagits fram. I de avslutande avsnitten diskuteras först svaren på forskningsfrågorna och därefter redovisas slutsatser och uppslag till vidare forskning.

Syfte, forskningsfrågor och metod

Syftet med denna artikel är att kritiskt granska källvärdet i det kvalitativa och kvantitativa material som förmögenhetsbeskattningen i

10. Redan i inledningen till kungörelsen den 15 juni 1800, *Årstrycket*, Kungl. biblioteket, se not 9, betonas att, för det första, skall taxeringen försöka komma fram till ett ”verkeligt” värde på förmögenhetstillgångar. För det andra skall ingen kunna dölja sina tillgångar. ”Snyltar-” eller ”Free-rider” problem är uttryck för den typ av ”orättvisa” som skulle beivras. I denna artikel finns flera exempel på hur detta omsattes i handling.

11. ”Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning Angående Realisationen af Riksgälds-Sedlarne samt hwad i anledning deraf i akt tagas bör. Gifwen Stockholms Slott den 4 November 1802”, *Årstrycket*, Kungl. biblioteket (Kungörelse 4/11 1802). Motiven till att man bara drev in den första delen av skatten är inte helt klar.

12. 722 007/37/4 riksdaler banco + 2 210 891/16/2 riksdaler riksgälds/ 1,5 = 722 008 + 1 473 928 = 2 195 936. Beloppen är hämtade från: ”Sammandrag af de, i följe af Kongl. Maj:ts Nådige Bref den 4 Junii 1802, från Samtelige Konungens Befallningshafwande i underdånighet insände Uppgifter öfwer Realisations-Afgiften för Första Termin, Skrivelser från Landshövdingar till Kungl. Maj:t”, Volym 140, Riksarkivet (RA), 1803. Källan innehåller inget datum för när den producerades, men Riksarkivet daterar den till 1803. Eftersom den första skatteuppbörden var 2 195 936 riksdaler banco med skattesatsen 1,25 procent, var det förmögenhetsbelopp på vilket skatten i riksdaler var baserat 80 gånger det beloppet dvs. ungefär 175 miljoner riksdaler banco.

175 miljoner riksdaler banco motsvarar knappt 44 miljarder (43 784 418 157) SEK i köpkraft av varor och tjänster baserat på förändringen i konsumentprisindex. Rodney Edvinsson & Johan Söderberg, ”A Consumer Price Index for Sweden 1290–2008”, *Review of Income and Wealth* 57:2 (2011) s. 270–292.

Sverige år 1800 genererade. Källvärdet som granskas är om materialet lämpar sig för fördjupad forskning. Källmaterialet hämtas framför allt från Kalmar län. Det kvalitativa materialet utgörs av kungörelser, protokoll från taxerings-(uppskattnings-) kommittéerna, deklARATIONER, bouppteckningar med mera.¹³ Det kvantitativa materialet är bland annat taxeringslängder för regioner och sammanfattande uppställningar av taxeringar. Forskningsfrågorna som har styrt analysarbetet är: Hur tillämpades reglerna för förmögenhetstaxering? Hur högt är källvärdet av förmögenhetstaxeringsmaterialet?

Den första frågan analyserar hur taxeringsarbetet kan påverka källvärdet (en kvalitativ ansats), den andra hur väl taxeringen avspeglar verkliga värden (en kvantitativ ansats). Vägen till svaren på ovanstående frågor kan indelas i flera steg. För det första har tidigare fallstudier baserade på förmögenhetsbeskattningen i Sverige inklusive Finland studerats. För det andra har källmaterialet från Kalmar län analyserats på tre olika sätt.

För det första, protokollen från taxeringskommittéerna i Kalmar län har granskats. Kalmar stads protokoll är det omfångsrikaste av dem. Målet var att finna vilka principer som användes i taxeringsarbetet och hur det påverkar källvärdet.

För det andra, en avstämning mellan bouppteckning och förmögenhetstaxering har gjorts för Carl G. Hanell, som avled år 1800 och för vilken bouppteckning är upprättad samma år. Att jämföra bouppteckning och förmögenhetstaxering, som ligger nära varandra i tiden kan ge ledning om de relativa värdena i de båda värderingarna och om eventuell över- eller undervärdering mot marknadsvärden.

För det tredje, en jämförelse har gjorts mellan självdeklARATIONER och förmögenhetstaxering för 23 personer i Vimmerby stad. I denna del av undersökningen har deklARATIONER, taxeringslängd och protokollet från taxeringskommittén i Vimmerby använts.

Modern forskning om förmögenheter

Thomas Picketys *Kapitalet i tjugoförsta århundradet* gavs ut 2013 i Frankrike.¹⁴ Boken fick mycket stor uppmärksamhet, inte minst för att hans

13. I kungörelsen kallades taxeringskommittéerna för "Uppskattnings-Committéerna". "Uppskattnings" har i denna artikel nästan genomgående ersatts med "Taxering".

14. Thomas Pickety, *Le Capital au XXIe siècle* (Paris 2013); översatt till svenska: *Kapitalet i tjugoförsta århundradet* (Stockholm 2015).

slutsatser kan användas för att motivera politiska åtgärder. Picketys resonemang i den nästan 700 sidor tjocka boken, som bygger på källmaterial från trehundra år, baseras vad avser förmögenheter framför allt på arvsskattedata och förmögenhetsdeklarationer. Förmögenhetsskatter, baserade på deklarerationer, är ett ganska modernt påfund, i Sverige till exempel från 1911, och många länder har avskaffat förmögenhetsskatten. Två forskare som står Pickety nära använder, när de ska uppskatta förmögenheter i USA under 1900-talet, metoden att kapitalisera inkomster av kapital.¹⁵ Både denna metod och att utgå från arvsskatter är indirekta. Pickety är ödmjuk: "Källorna som ligger till grund för boken är mer omfattande än vad forskarna tidigare haft till sitt förfogande men de är ändå bristfälliga och ofullständiga."¹⁶ Den fullständiga förmögenhetstaxering som genomfördes i Sverige år 1800 är ovanlig i ett internationellt sammanhang.

I Sverige har Henry Ohlsson, Jesper Roine och Daniel Waldenström inlett en debatt om förmögenhetsutvecklingen i Sverige sedan 1810.¹⁷ Under 2015 har Daniel Waldenström publicerat en utförlig rapport om förmögenheter i Sverige. Hans statistiska material – Swedish National Wealth Database ("SNWD")¹⁸ – sträcker sig från 1810 till nutid.¹⁹ Orsakerna till att översikten utgick från 1810 kan vara densamma som motiverar denna artikel, nämligen att resultaten från 1800 inte publicerats tidigare. Det går att lokalisera resultaten, men om deras tillförlitlighet är tillräckligt hög är den fråga som behandlas i denna artikel. I SNWD redovisas icke-finansiella tillgångar 1810 i hushållssektorn på 816 miljoner kronor och finansiella tillgångar på 113 miljoner kronor (totalt 929 miljoner).²⁰ Av de 816 miljonerna är den helt dominerande delen (738 miljoner kronor) jordbruks- och andra fastigheter.²¹ Förmögenhets-

15. Emmanuel Saez & Gabriel Zucman, "Wealth inequality in the United States since 1913: Evidence from capitalized income tax data", *NBER Working Paper Series*, Working Paper 20625 (Cambridge MA 2014).

16. Pickety (2015) s. 587.

17. Henry Ohlsson, Jesper Roine & Daniel Waldenström, "Inherited Wealth over the path of development: Sweden, 1810–2010", *Uppsala Center for Fiscal Studies*, Working Paper 2014:7 (Uppsala 2014).

18. Waldenström (2015a).

19. Waldenström (2016).

20. Daniel Waldenström, "Swedish National Wealth Database (SNWD): Appendix", Working Paper, Uppsala universitet 2015b.

21. Resterande del utgörs av varaktiga konsumtionsvaror som inte specificeras i tabellmaterialet.

skatteredovisningen 1800 är uppdelad på tillgångsslag, i huvudsak samma som i Waldenströms material. Därför skulle en jämförelse mellan 1810 och 1800 kunna bekräfta robustheten i Waldenströms siffror från 1810 – och tvärtom.²²

Tidigare forskning om 1800 års förmögenhetstaxering

I en kommentar till den då aktiva "skatteregeringskommittén" och dess arbete 1882 presenterar Herman Ludvig Rydin de svenska skatternas historia i en pamflett. Reglerna för 1800 års förmögenhetsbeskattning beskrivs i denna skrift.²³ Resultatet av förmögenhetsskatteuppbörden presenteras också och det indikerar enligt Rydin att den totala nationella förmögenheten år 1800 var cirka 200 miljoner riksdaler specie. Rydin ger inga omdömen om källvärdet.

Pontus Fahlbeck skrev 1890 att han underkände alla uppskattningar om förmögenheter före 1862. Han skriver: "I själva verket fanns inte någon möjlighet att utföra en sådan beräkning med utsikt att lyckas före 1862, det år då allmänna bevillningstaxeringarna, i synnerhet av jordbruksfastighet, återfördes till sin bestämmelse att ange de verkliga värdena."²⁴

1911 års förmögenhetsskatt har varit föremål för senare forskares studier, bland dem K. Gustaf A. Sandström. Hans skrift från 1945 innehåller också en historisk översikt, där Sandström behandlar förmögenhetsbeskattning så långt tillbaka som under 1500-talet, men huvudsakligen utan djupare beskrivningar. 1800 års förmögenhetsskatt beskriver han däremot i detalj, men utan att kommentera källvärdet.²⁵

Fyra fallstudier har gjorts, baserade på primärmaterial från förmögenhetsbeskattningen 1800 som beskrivit förmögenhetstaxeringarna i olika regioner. Två berör förhållanden i den finska delen av Sverige. Eino Jutikkala beskriver förmögenhetsfördelningen i Finland och Bjarne

22. Det är inte lika fruktbart att jämföra 1800 års siffror med senare siffror, eftersom det inträffade en fastighetsprisstegring i början av 1810-talet, vilket också framgår av Waldenström (2015b) s. 14–15, not 7.

23. Herman Ludvig Rydin, *PM angående det svenska skattesystemets historiska utveckling* (Stockholm 1882) s. 240–242. Skriften är Rydins reservation till skatteregeringskommitténs betänkande.

24. Pontus Fahlbeck, *Sveriges Nationalförmögenhet: dess storlek och tillväxt* (Stockholm 1890) s. 89.

25. K. Gustaf A. Sandström, *Om förmögenhetsskatt samt beskattning av inkomst av kapital enligt svensk rätt* (Stockholm 1945) s. 18–21.

Henriksson förmögenhetsfördelningen på Åland år 1800. Eino Jutikkalas artikel är en deskriptiv analys av förmögenheter i Finland. Han presenterar aggregerade data och data som är uppdelade på stad och land och mellan yrkesgrupper. Jutikkala beskriver källmaterialet som "unikt" och skriver att det är "a far more reliable source of information than documents dealing with regular routine taxes as these taxes tend to apply and repeat the same assessments from year to year."²⁶ Bjarne Henrikssons arbete täcker bara förmögenhetsfördelningen på Åland, men den är genomförd med en större detaljrikedom än Jutikkalas artikel. Henriksson har ingen egen uppfattning om källvärdet utan refererar till att historiker "har ansett den här förmögenhetsuppskattningen vara synnerligen värdefull källkritiskt."²⁷

Den tredje fallstudien är en trebetygsuppsats från 1968 i vilken Kurt Ekelund analyserar förmögenhetstaxeringen i Södermanlands län. Detta län hade många stora jordägare. Därför innehåller uppsatsen en utförlig diskussion, baserad på protokoll från taxeringskommittéerna, om principerna för att värdera fast egendom, både jordbruksegendom och bruksegendom.²⁸ Ekelund slutsats är att det "var möjligt för jordägarnas representanter att genomföra lindring för den egna gruppen med skärpning av beskattningen för andra grupper som följd."²⁹ Inte långt efter att Ekelunds uppsats ventilerats, publicerades en artikel av Stellan Dahlgren, examinator på Ekelunds uppsats i Uppsala. Dahlgren har gjort den mest utförliga analysen av 1800 års förmögenhetsbeskattning och använt den i en jämförande analys med 1911 års förmögenhetsbeskattning. Sammanfattningsvis anser Dahlgren att 1800 års förmögenhetsbeskattning var både innovativ och nyskapande, men att man skulle komma långt från

26. Eino Jutikkala, "The distribution of wealth in Finland in 1800", *Scandinavian Economic History Review*, 1:1 (1953) s. 81–103.

27. Bjarne Henriksson, "Rik och fattig på Åland: En presentation av 1800 års förmögenhetsuppskattning", i Sune Jungar & Nils Erik Villstrand (red.), *Väster om Skiftet: Uppsater ur Ålands historia*, (Åbo 1986) s. 102. Vilka historikerna är framgår inte, men det ligger nära till hands att anta att de är Jutikkala och Soltow, som refereras till i hans text.

28. Källmaterialet omfattade inte uppskattningslängderna, vilket innebär en begränsning gentemot den analys som görs i denna artikel i avsnittet "Vimmerbybor", där deklarationer och protokoll stäms av mot taxeringslängderna.

29. Kurt Ekelund, "Förmögenhetsförordningen av den 15/6 år 1800: Innebörd och praxis", trebetygsuppsats, framlagd på Historiska institutionen vid Uppsala universitet den 29 november 1968 (godkänd med komplettering den 19 december 1968) s. 31. Det kan ha gått till som Södra motet på Öland och i Södra Möre, genom omröstning i kommittén, se avsnittet "Granskning av sammanträdesprotokoll".

målet: ”en beskattning med den ’verkliga’ förmögenheten som mätare på individens skatteförmåga”.³⁰

Den fjärde fallstudien, som baseras på primärkällorna från 1800 gjordes av Elsa-Britta Grage och beskriver förmögenhetsfördelningen i Göteborg år 1800. I Grages rapport uppmärksammas handelsmannaklassens betydelse bland de förmögna. Det ingick i handelsmannaverksamheten att ha stora tillgångar, men också höga leverantörsskulder. Ett offentliggörande av en hög belåning kunde störa handelsmannens verksamhet, varför en bestämmelse om att enskilda fick lämna hemliga deklARATIONER hade införts i reglerna för förmögenhetsbeskattningen år 1800. Det är en faktor som sänker källvärdet, men det finns, enligt Grage, andra brister i materialet. Hon pekar dock på möjligheten att tillsammans med bouppteckningar från denna tid få en grundligare uppfattning om enskilda personers förmögenhet.³¹

Ann Ighe använder förmögenhetsuppskattningen för att bedöma de omyndigas del av den totala förmögenheten i Göteborg, men konstaterar att materialet lider av brister, bland annat i form av de hemliga deklARATIONERNA.³² Hennes analys lutar sig i hög grad på Grage (1977) och det är svårt att fastställa i vilken utsträckning hennes material bygger på primärkällor.

Lee Soltow var en amerikansk forskare vars specialitet var historiska undersökningar av förmögenhets- och inkomstfördelning. Hans mest betydande arbete avsåg förmögenhetsförhållandena i USA, men hans bibliografi omfattar även studier av europeiska länder, däribland Sverige och Finland, om vilka han har skrivit två artiklar, i vilka han analyserar förmögenhetsskatten 1800. Syftet med artikeln om Sverige är att ”derive a wealth distribution for the two countries at the end of the eighteenth century.”³³ Det är en statistisk analys, baserad på sampling i förmögenhetsskatteuppställningarna från år 1800. Soltow använder sig

30. Stellan Dahlgren, ”Att beskatta förmögenhet”, *Historisk tidskrift* 90:4 (1970) s. 494.

31. Elsa-Britta Grage, ”Förmögenhetsfördelningen i Göteborg År 1800: Några aspekter”, i Per Clemensson & Bengt Sjögren (red.), *Från arkiv och forskningsfält: Studier tillägnade landsarkivarie Gösta Lext 1977* (Göteborg 1977) s. 67–82. Jfr avsnittet *Carl Gustaf Hanells bouppteckning och förmögenhetstaxering*.

32. Ann Ighe, *I faderns ställe: Genus, ekonomisk förändring och den svenska förmyndarinstitutionen ca 1700–1860*, Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet nr 99 (Göteborg 2007) s. 173–180.

33. Lee Soltow, ”The Swedish Census of Wealth at the Beginning of the 19th Century”, *Scandinavian Economic History Review*, 33:1 (1985) s. 1–24. Med ”the two countries” avses Sverige och Finland. Författaren kan ha missat att de var en nation år 1800.

av en uppgift om den aggregerade förmögenheten i Sverige av cirka 166 miljoner riksdaler specie.³⁴ Artikeln om Finland är en statistisk analys av förmögenheter, baserad på liknande källor som den om Sverige. Syftet med denna andra artikel är ett försök "to estimate the relative shares of wealth owned in various percentiles of the distribution [of wealth]".³⁵ Soltow är sparsam med källkritiska kommentarer, men medger att hans analys försvåras av att skattesubjekt kunde deklarerats hemligt.³⁶

Karl Åmark (1961) har en lång beskrivning av riksdagsdebatten 1800 men koncentrerar sig på principerna om förmögenhetsskatt som ett budgetpolitiskt medel. Åmark presenterar följande syn på källvärdet: "Det framgår av åtskilliga uttalanden, att resultatet av taxeringskommittéernas verksamhet var mycket ojämnt."³⁷ Avslutningsvis bör Åsa Karlssons arbete med 1710-talets förmögenhetstaxeringar framhållas, inte minst på grund av de exempel hon presenterar på hur tidiga källor kan användas för begränsade studier, även om det finns felkällor.³⁸

*Kungl. Maj:ts kungörelse om förmögenhetsbeskattning
(Kungörelse 15/6 1800)*

Kungörelsen är ett trettiosidigt dokument som kan delas in i tre delar: En introduktion som förklarar motiven till förmögenhetsskatten. En utförlig beskrivning av hur ledamöter i taxeringskommittéerna skall utses. Regler angående taxering av förmögenhet och hur skatten skall indrivas.

Introduktionen innehåller en beskrivning av varför det är nödvändigt att lösa in kreditsedlarna och återställa stabilitet i penningväsendet. Två praktiska problem tas upp i introduktionen: svårigheten att korrekt värdera fast egendom och värdera andra typer av tillgångar utan att få ett "snyltar-" eller "free-rider"-problem, som innebär att "den förmögnare undandrar sig ett deltagande, vartill han är pliktig, samt dymedelst låter tyngden därav falla endast på fastighetsägaren". Angående fastighetsvärderingen lämnas det över till taxeringskommittéerna att använda sitt bästa omdöme att fastställa värdena, genom att jämföra med marknads-

34. Soltow (1985) s. 10.

35. Lee Soltow, "Wealth distribution in Finland in 1800", *Scandinavian Economic History Review*, 29:1 (1981) s. 21–32.

36. Soltow (1981) s. 21.

37. Åmark (1961) s. 296. Vilka uttalanden han stöder sig på är inte klart.

38. Åsa Karlsson, *Den jämlike undersåten: Karl XII:s förmögenhetsbeskattning 1713* (Uppsala 1994).

priser, om det finns några, eller att konstruera ett avkastningsvärde.³⁹

Angående det andra problemet, kan självdeklaration, muntlig eller skriftlig inför kommittén, under ed om nödvändigt, användas. Sköns-taxeringen utförs oftast när skattebetalarna inte vill gå ed. Förklaringen till edsvägran är vanligen att skattebetalaren inte kan redogöra i detalj för sina affärer på kort varsel. Det gäller till exempel de som har utlands-affärer. I stället för att gå ed och riskera mened, som var ett allvarligt brott, låter de kommittén uppskatta förmögenheten.

Förmögenhet ska redovisas netto, det vill säga som tillgångar minus skulder (19 §). I det tidiga 1800-talet var långivning huvudsakligen icke-institutionell, det vill säga icke förmedlad av banker eller andra institutioner. Krediter gavs mellan individer och information om denna kreditgivning var inte allmänt tillgänglig, eftersom det inte fanns några krav på att rapportera sådan kreditgivning. Offentliggörande av en affärsmans skuldsättning kunde ha en negativ inverkan på dennes kreditvärdighet. Därför medgavs att den taxerade kunde få göra en hemlig deklaration till taxeringskommittén och dessutom få deklarationen bränd efter det att skatten faststälts.⁴⁰

Efter introduktionen följer 34 klausuler (paragrafer). De tio första handlar om hur taxeringskommittéer ska utses. Det ska vara åtta medlemmar i varje kommitté, två från varje stånd. Den vanligaste enheten för vilken det fanns en taxeringskommitté var häradet.⁴¹ Landshövdingen ska övervaka utnämningarna och själv vara ordförande i varje kommitté i sitt län om det fungerar praktiskt.⁴² Alla kommittéer är edsvurna till

39. Ett avkastningsvärde innebär att nuvärdesberäkna framtida avkastning på fastigheten.

40. Reglerna för hur hemliga deklarationer skulle hanteras finns framför allt i 27 §. Hemliga deklarationer förekom i Kalmar län, se Tabell 2. Grage skriver att inte ens namnet på den som gjorde deklarationen framgick: "Detta [att kräva hemlig deklaration] innebar, att de deklarerade beloppen ej infördes i taxeringslängden, där det endast antecknades, att uppgiften var hemlig." Grage (1977) s. 68. I Göteborg saknades t.ex. John Hall, som Grage kan demonstrera var den absolut rikaste i staden. Grage (1977) not 13. Taxeringarna, även de hemliga, förmedlades på separat väg via landshövdingen till beskattning. I Kalmar län framgår beloppen och därför finns goda möjligheter i vidare forskning att göra välgrundade antaganden om vilka de hemliga deklareranterna var i Västervik, Tjust och på andra ställen i landet där hemliga deklarationer lämnades.

41. Påståendet att häradet var den vanligaste enheten för taxering stöder sig på Dahlgren (1970) s. 467 och 491. Häradet var en rättslig enhet som omfattade ett tingslag, bergslag eller skeppslag. Även städer kunde ha en taxeringskommitté. I Kalmar län grupperades, vilket stöder Dahlgrens påstående, flera häradet i vissa fall och därutöver särskilda taxeringskommittéer för tre städer – Kalmar, Västervik och Vimmerby.

42. I Kalmar län fanns tre ordföranden: landshövdingen Michael Anckarswärd, Adam Stålhammar och Adolph von Roxendorff.

total sekretess. Deras överläggningar ska dock protokollföras.

Som beskrivs senare i artikeln, var fastighetsvärderingen i flera fall förberedd inför taxeringskommittéernas inledande sammanträden. Den övriga delen av förmögenheten ska deklarerars hos kommittén, skriftligen eller muntligen enligt den elfte paragrafen. Paragraferna 12–15 beskriver reglerna för taxeringar av fastigheter och företag. 16 § beskriver detsamma för ”övriga tillgångar” och industriinventarier.⁴³ 17 § föreskriver att de med inkomster över 200 riksdaler per år skulle betrakta inkomsten över 200 riksdaler som förmögenhet. 18 § föreskriver att ägare i bolag med solidariskt ansvar ska deklarerera sin förmögenhet i detta bolag *pro rata* efter ägarandel. 19 § behandlar den tidigare berörda möjligheten att gäldenär betalar borgenärs förmögenhetsskatt. 20 § medger att en skattskyldig kan deklarerera sina ”övriga tillgångar” under ed inför kommittén och 21 § beskriver sekretessbestämmelserna vid en sådan deklaration. Avsikten var att man i möjligaste mån skulle lita sig på offentliga värderingar om möjligt. Dit hörde till exempel brandförsäkringsvärden på fastigheter om dessa uppgifter inte är för gamla. Alla övriga tillgångar och skulder hänförs till ”övriga tillgångar” eller ”okänd förmögenhet”.

Paragraferna 22–24 innehåller procedurregler för kommittéarbetet. 25 § föreskriver hur och var en skattskyldig ska deklarerera om denne har tillgångar i flera skattedistrikt. Fastigheter ska taxeras i det distrikt de är belägna och all annan egendom på den ort där den skattskyldige är skriven. Betalning av skatt kan ske i hemorten eller i de orter där fastigheter är belägna. 26 och 27 §§ innehåller ytterligare procedurregler. 28 § räknar upp tillgångar som är befriade från förmögenhetsskatt. Dit hör exempelvis husgeråd och lös egendom i samband med tillverkning. 29 § föreskriver att hela förmögenhetstaxeringen ska vara avslutad senast den 1 november 1800. Paragraferna 30–34 berör vad som händer när all taxering av förmögenhet är genomförd och inlevererad till staten. I 30 § konstateras att skattesatsen inte är fastställd på förhand, utan att taxeringen av förmögenheten ska resultera i en sats som: ”nödig blifwer och utgå bör”.

43. Redan i inledningen till Kungörelsen om förmögenhetsbeskattningen den 15 juni 1800, *Årstrycket*, Kungl. Biblioteket betonas att, för det första, skall taxeringen försöka komma fram till ett ”verkligt” värde på förmögenhetstillgångar. För det andra skall ingen kunna dölja sina tillgångar.

TABELL 1. Förmögenheten i Sverige per län, riksdaler banco, riksgälds baserat på skrivelser från Landshövdingar till Kungl. Maj:t 1803

Län/stad	Förmögenhet, banco	Förmögenhet, riksgälds	b) Förmögenhet, omräknad till banco	Total förmögenhet, banco
	a)	b)	c)	a) + c)
Uppsala län	8 034 208	1 190 962	793 975	8 828 183
Stockholms stad	18 245 967	7 132 858	4 755 239	23 001 206
Stockholms län	9 249 326	1 226 628	817 752	10 067 078
Drottningholm	468 571	62 226	41 484	510 055
Södermanlands län	7 457 671	963 988	642 659	8 100 330
Gripsholm	75 006	31 920	21 280	96 286
Östergötlands län	9 698 707	2 668 076	1 778 717	11 477 424
Kalmar län	5 927 010	1 195 128	796 752	6 723 762
Gotlands län	1 315 539	204 761	136 507	1 452 046
Blekinge län	3 105 608	915 981	610 654	3 716 262
Kronobergs län	3 018 623	543 666	362 444	3 381 067
Jönköpings län	3 870 344	1 526 345	1 017 563	4 887 907
Kristianstads län	6 615 923	1 185 210	790 140	7 406 063
Malmöhus län	8 856 463	2 691 629	1 794 419	10 650 882
Hallands län	2 969 958	547 943	365 295	3 335 253
Göteborgs län	8 214 167	4 491 456	2 994 304	11 208 471
Elfsborgs län	5 004 519	1 913 010	1 275 340	6 279 859
Skaraborgs län	5 481 969	1 819 731	1 213 154	6 695 123
Värmlands län	4 678 241	1 114 810	743 207	5 421 448
Närkes län	6 551 148	1 060 880	707 253	7 258 401
Västmanlands län	7 952 982	1 377 952	918 635	8 871 617
Kopparbergs län	5 217 109	615 880	410 587	5 627 696
Gävleborgs län	5 230 708	1 479 825	986 550	6 217 258
Västernorrlands län	4 890 145	1 195 680	797 120	5 687 265
Västerbottens län	2 283 713	874 066	582 711	2 866 424
Åbo län (Finland)	9 425 147	1 792 614	1 195 076	10 620 223
Nylands län (Finland)	5 393 971	1 024 856	683 237	6 077 208
Kymmenegård I (Finland)	1 515 145	584 389	389 593	1 904 738
Savolax län (Finland)	1 403 453	204 735	136 490	1 539 943
Wasa län (Finland)	3 780 209	1 919 543	1 279 695	5 059 904
Uleåborgs län (Finland)	2 501 746	406 349	270 899	2 772 645
Summa	168 433 296	43 963 097	29 308 731	197 742 027

Källa: Skrivelser från Landshövdingar till Kungl. Maj:t, Volym 140, Riksarkivet, 1803. Not: Alla summor är utjämnade till närmaste riksdaler. Den högsta förvaltande myndigheten i Stockholms stad var Överstätt-hållarämbetet, motsvarande länsstyrelserna i länen, men i källmaterialet skriver man "Stockholms stad".

Resultatet av förmögenhetstaxeringen

I Tabell 1 finns en översikt av förmögenheten i Sverige år 1800 per län. Denna översikt av Sveriges förmögenhet, fördelad på län och tillgångslag har aldrig publicerats.

Tabell 1 visar en del av den sammanställning som gjordes när förmögenhetstaxeringen var avslutad. Sammanställningen omfattar hela riket och redovisar förmögenheten i banco och riksgälds per län. I de underliggande taxeringslängderna finns beskrivningar av tillgångslag samt i vissa fall även av skulder. Den utförligaste beskrivningen av tillgångar och skulder finns i de deklamationer, som muntligen eller skriftligen presenterades för taxeringskommittéerna. Konverteringskursen för riksgälds till banco i tabellen är 1,5 riksgälds mot 1 banco. Beteckningarna a) – d) är införda bara för att redovisa hur tabellmaterialet behandlats.

TABELL 2. *Förmögenheten i Kalmar län enligt förmögenhetstaxeringen 1800, Riksdaler banco.*

	Fastighetsvärdet, banco	Öppet deklarerade tillgångar, banco	Hemligt deklarerade tillgångar, banco	Totala tillgångar, banco	Antal inneväpnare 1805	Totala tillgångar / inneväpnare, banco
Västerviks stad	56 308	86 747	89 524	232 579	2 932	79,3
Tjust härad	1 342 165	213 495	79 204	1 634 864	37 209	43,9
Vimmerby stad	19 833	9 577		29 410	863	34,1
Tunaläns, Sevede och Aspeländ härad	1 017 457	195 296		1 212 753	27 031	44,9
Kalmar stad	150 027	204 987		355 014	3 656	97,1
Södra Möres härad	922 555	105 150		1 027 705	24 803	41,4
Ölands Norra Mot	593 161	40 827		633 988	11 687	54,2
Ölands Södra Mot	422 962	45 647		468 609	11 039	42,5
Norra Möre, Stranda och Handbörd härad	975 986	99 309		1 075 295	28 088	38,3
Summa	5 500 454	1 001 035	168 728	6 670 217	147 308	45,3

Källor: Skrivelser från Landshövdingar till Kungl. Maj:t, Volym G:6i, Riksarkivet, 1800–1803. Emigrationsutredningen, Bilaga V, Bygdestatistik, 1907.

Tabell 2 visar förmögenheten i Kalmar län, uppdelad på städer och härad. Tabellen visar också förekomsten av hemliga deklARATIONER. Det totala förmögenhetsbeloppet, för vilket ägaren eller ägarna var okänd/a var 168 728 (99 702 + 69 026) riksdaler banco, det vill säga 2,5 procent av länets totala förmögenhet. För Västervik var andelen hemlig/a förmögenhet/er över 38 procent. Det kan förklaras av att Västervik var en stad med handelsmän, som inte ville avslöja hur hårt belånade de var. Fastigheterna utgjorde en stor andel av förmögenheten. I länet står fastigheter för 82,5 procent av totalsumman. Orsaken kan vara att man, liksom i flera fall i Vimmerby – se avsnittet "Vimmerbybor" – inte drog av skulder mot fastighetsvärden. Tabellen innehåller också uträkningar av förmögenheten per invånare, vilket visar att boende i Kalmar och Västervik, men inte Vimmerby, hade högre genomsnittsförmögenheter än de som bodde på landet.⁴⁴

I de följande tre avsnitten prövas olika metoder att bedöma källvärdet av förmögenhetsskattematerialet. Först granskas sammanträdesprotokollen för taxeringskommittéer i härad och städer i Kalmar län granskats. Därefter görs en analys av en under år 1800 avliden borgares i Kalmar, Carl G Hanell, bouppteckning och utdrag ur förmögenhetstaxeringen. Slutligen stäms 23 Vimmerbybors förmögenhetsdeklARATIONER av mot deras taxeringar.

Granskning av sammanträdesprotokoll⁴⁵

De protokoll som finns i Riksarkivet motsvaras av de grupperingar av härad som tabell 2 på föregående sida innehåller, det vill säga Kalmar, Västervik och Vimmerby städer, Tjust, Norra Möre (inkluderande Stranda och Handbörds härad) Södra Möre, Tunalän, Sevede, Aspeland härad – de tre senaste i en grupp – samt Norra och Södra motet på Öland, det vill säga tillsammans nio områden. Utöver protokollen finns även ett sammanfattande memorandum, vars författare inte nämns vid namn.⁴⁶

44. I avsaknad av siffror för folkmängden från 1800, har Emigrationsutredningens siffror från 1805 använts med vissa justeringar för att folkmängds-siffrorna skall avse de nio områden som finns i tabellen.

45. Avsnittet baserar sig på de nio protokollen och landshövdingens sammanfattande memo som återfinns i Skrivelser från Landshövdingar till Kungl. Maj:t, Volym G:61, RA, 1800–1803.

46. Det framgår dock att skribenten har varit ordförande i flera kommittéer och han refererar till von Roxendorff, en annan ordförande i taxeringskommittéerna, i tredje person. Sannolikheten är stor att skribenten är landshövding Anckarswärd.

Här följer några observationer, som baseras på innehållet i protokollen:

Det fanns personalunioner mellan taxeringskommittéerna. Landshövdingen Michael Anckarswärd var ordförande i Västervik, Vimmerby, Tjust och gruppen Tunalän, Sevede och Aspeland. Adolph von Roxendorff var ordförande i Norra Möre, Stranda och Handbörds, samt Ölands Norra och Södra mot. Adam Stålhammar var ordförande i Södra Möre och Kalmar stad. Att personer deltog i varandras kommittéer bidrog till konsekvens i taxeringsmetodiken. Landshövdingen skrev till exempel till taxeringskommittéerna i Tunaläns, Sevede och Aspeland och berättade vilka principer de använt i Tjust och bad dem att använda samma principer, med de justeringar som bördighet och andra faktorer kunde motivera.⁴⁷ En anledning till hans önskan kan ha varit att fastighetsägarna i Tjust var samarbetsvilliga och ”berömligen medgifvit, och [...] själva åsatt sina ägendor, de tämmeligen höga värden”.⁴⁸

Det fanns påtryckningar i kommittéerna, som ledde till olika värderingar mellan häraderna. I fråga om fastighetsvärderingen har till exempel von Roxendorff i ett memorandum vid sidan av protokollet beskrivit, hur han försökt få kommittéledamöterna att värdera jordbruk på Ölands Södra mot högre än de på det Norra motet, men blivit nedröstad.⁴⁹ Samma sak råkade Adam Stålhammar ut för i Södra Möre efter att ha föreslagit en prisstruktur som enligt hans mening motsvarade marknadsvärde: ”Men som Committerade icke antogo denna proposition, utan efter lång öfverläggning och slutelig omröstning med 6 emot 2 beslutade [...]”.⁵⁰

Det framgår av flera protokoll att det redan före att kommittéerna började sitt arbete fanns ett förslag från magistraten på prisstruktur, en ”klassifikation”, i tre, fyra eller fem klasser efter jordens värde per skattehemman. För säterier och frälsehemman gjordes särskilda uppskattningar. Denna klassifikation går att tolka som magistratens uppfattning om marknadsvärdet på fastigheterna, i linje med instruktionerna i kungörelsen från den 15 juni 1800. Tabell 3 visar några häradar och hur

47. PM från M. Anckarswärd till taxeringskommittén i Tunaläns, Sevede och Aspelands häradar, Skrivelser från Landshövdingar till Kungl. Maj:t, Volym G:61, RA, 1800–1803.

48. Sammanfattande memo från M. Anckarswärd, Skrivelser från Landshövdingar till Kungl. Maj:t, Volym G:61, RA, 1800–1803.

49. A.W. Roxendorff, Berättelse till Kungl. Maj:t om principerna vid Uppskattningen, Skrivelser från Landshövdingar till Kungl. Maj:t, Volym G:61, RA, 1800–1803.

50. Ödmjukt memorial, Uppskattningskommitténs i Kalmar ordf. Adam Stålhammar: Skrivelser från Landshövdingar till Kungl. Maj:t, Volym G:61, RA, 1800–1803.

priserna per hemman satts och justerats ned under kommittéförhandlingen, som beskrivits ovan, från den klassifikation eller ordförandens rekommendation som föregick taxeringen.

TABELL 3. *Värde per hemman i Riksdaler banco utifrån material från taxeringskommittéerna*

	1 klassen	2 klassen	3 klassen	4 klassen	5 klassen
N. Möre	2 333 1/3	2 000	1 666 2/3	1 333 1/3	1 000
S. Möre	2 500	2 000	1 666 2/3	1 333 1/3	
e. omröstning	2 000	1 666 2/3	1 333 1/3	1 000	
% nedsättning	20	17	20	25	
Tjust	2 333 1/3	2 000	1 666 2/3		
Tunalän etc.	2 666 2/3	2 333 1/3	2 000	1 666 2/3	
e. förhandling	2 666 2/3	2 333 1/3	2 000	1 666 2/3	1 000
Öland N. motet	2 000	1 750	1 500	1 250	1 000
Öland S. motet	2 500	2 000	1 800	1 500	1 000
e. omröstning	2 500	1 166 2/3	1 000	833 1/3	666 2/3
% nedsättning	0	42	44	44	33

Källa: Skrivelser från Landshövdingar till Kungl. Maj:t, Vol. G:61, Riksarkivet, 1800–1803.

Tabellen visar att kommittén i Södra Möre beslutade att sänka priset per hemman kraftigt från ordföranden Stålhammars förslag. En ännu mer drastisk nedjustering förekom i Ölands södra mot. Att fastighetstaxeringarna därför uppfattades vara för låga, styrks av följande citat: "Högwälborne herr Generalen och Landshövdingen [Anckarswärd] behagade häröfwer yttra sig: At de åsatta wärden i bägge delarna äro altför lindriga och ej motswarande det i Orten warande pris [...]."⁵¹ Öland Norra motet ansåg han vara rimligt värderat, men hemmanen i Södra motet hade "blifvit lindrigare värderat" då det var allmänt känt att hemmanen i allmänhet var mycket bättre "i alla afseenden". Södra Möre anser han också vara undervärderat. Hemmanen borde värderas till 2 000 riksdaler, men går nu "wida därunder". Även i Norra Möre, Stranda och Handbörds härader anser han att gårdarna är av sådan godhet att de borde ligga över deras nuvarande värde på 1 400 riksdaler per hemman.⁵² Så här skriver

51. Protokoll i taxeringskommittén i Vimmerby, Skrivelser från Landshövdingar till Kungl. Maj:t, Volym G:61, RA, 1800–1803.

52. Om detta värde är ett genomsnitt-, minimi- eller maximivärde framgår inte. Poängen med att ta med citatet är visa att taxeringen uppfattades vara för låg.

han om andra härader: "Desse å hemmanen föreslagna värden kunna så mycket mindre anses öfverdrifvet obilliga som i orten allmänt kunnigt är att hemman i köpe och i salu gå vida däröfver."⁵³

Det finns tydliga tecken i protokollen att taxeringskommittéerna har en ambition att komma fram till en "rättvis" taxering. Det återkommer i flera protokoll att skattebetalarna har skyldigheter "mot kronan" men också mot andra skattebetalare så att de inte vältrar över skatteplikt till andra.⁵⁴ Samtida bouppteckningar hade inte alltid samma ambition. Ett exempel på detta är en bouppteckning för handelsmannen Peter Brunstedt i Pataholm från Kalmar rådhusrätt som slutar på cirka 4 300 riksdaler specie tillgångar – bland annat fastigheter – och skulder på cirka 1 040 riksdaler. Änkan och barnen får lika delar, men änkan betalar 25 procent av värdet till barnen som ersättning för ett förmodat övervärde om egendomen skulle gå på auktion. Det anser ombudsmannen för barnen herr Hederström är rimligt och kanske till och med förmånligt, det vill säga att undervärdet i bouppteckningen är större än 25 procent.⁵⁵

Skönstaxering och edgång var vanliga inslag i kommittéernas arbete. Av 59 ärenden i taxeringskommittén i Kalmar stad rörde sig 35 om deklARATIONER, varav 19 resulterade i skönstaxering, 9 i edgång och 7 deklARATIONER godkändes direkt.

Vimmerby stads protokoll illustrerar omräkningsproblemet att förvandla riksgälds till banco. Ordförande Anckarswärd är missnöjd med de förmögenheter som anges. Framför allt anser han att deklaranterna uppgivit för höga skulder så att förmögenheterna därmed minskat för mycket. Problemet fanns inte bara i Vimmerby. Redan i första punkten i cirkuläret från Kungl. Maj:t den 15 oktober 1801, beskrivs hur skattskyldiga använt en för hög kurs på skulder, uttryckta i riksgälds, vilket minskade förmögenheterna. I cirkuläret förskrivs därför att man inte fick ta upp riksgälds till en högre kurs än 1,40 (1,40 riksgälds = 1 banco).

53. PM från Anckarswärd till Tunaläns, Sevede och Aspeland taxeringskommitté, Skrivelser från Landshövdingar till Kungl. Maj:t, Volym G:61, RA, 1800–1803.

54. "Snyltar/Free-rider" problemet, som berörs i inledningen till avsnittet "Kungörelsen om förmögenhetsbeskattning Kungörelse 15/6 1800" och vad Kungl. Maj:t skriver: "häri genom förekommas, at den ene af Wåra trogne undersåtare icke njuter befrielse från afgift vid samma förhållande, der en annan måste den vidkännas". "Circulaire till Samtliga Landshövdingarne", Kungliga koncept. Inrikes Civilexpeditionen, B 3a, Volym 373, RA, 15 oktober 1801 (Cirkulär 15/10 1801).

55. F II:430, 1268, Kalmar stads arkiv 1800 Kalmar rådhusrätts och magistrats arkiv 1600–1830 (SE/ VALA/ 01674), Vadstena landsarkiv.

Sammanfattningsvis tycks arbetet i taxeringskommittéerna, som det kommer till uttryck i protokollen, ha varit seriöst och ambitiöst, framför allt från ordförandenas sida. Detta antyds främst av de många ärendena och den noggrannhet som protokollen visar. Men ordförandena tycks dock inte alltid ha haft tillräcklig auktoritet för att få igenom sina uppfattningar om korrekt värdering av fastigheter i kommittén och de taxerades till ett inte obetydligt undervärde. Undervärderingen är emellertid möjlig att uppskatta, åtminstone när det gäller vissa härader; allt under förutsättning att klassifikationen avspeglade marknadsvärde. Om reglerna om den kurs för riksgälds vid skuldernas beräkning följdes, så innebar det ingen större felkälla, eftersom kursen på riksgälds mot banco sattes till 1,50 i realisationen år 1803.

*Carl Gustaf Hanells bouppteckning och förmögenhetstaxering*⁵⁶

Kalmarbon Carl Gustaf (CG) Hanell avled den 23 februari 1800 och hans bouppteckning behandlades den 30 december samma år. Arvingar var brodern och lagmannen Caspar Christopher (CC) Hanell, ogifta systemen Christina Hanell, samt avlidna halvsystemen Gertruds två barn.

Dödsfallet skedde före beslutet om förmögenhetsbeskattningen. Bouppteckningen avslutades snart efter det att taxeringsarbetet var avklarat och resultaten insända till Kungl. Maj:t. Det förekom en livlig korrespondens mellan taxeringskommittén i Kalmar stad och CC Hanell, som inte infann sig för att deklarerera dödsboets tillgångar. Den 12 september år 1800 skrev kommittén till landshövdingen och bad att han skulle skriva till stärbhusdelägarna och meddela dem att de måste infinna sig hos kommittén den 16 september. I annat fall skulle de bli skönstaxerade enligt reglerna i kungörelsen den 15 juni 1800. Landshövdingen skrev också ett brev med detta innehåll den 13 september.⁵⁷ Ingen kom från arvingarna den 16 september och boet skönstaxerades.

Bland de indikationer på storleken av hans förmögenhet kommittén anförde var att han uppträdde som borgenär hos många kalmarbor. Adam Stålhammar, ordförande i taxeringskommittén, skriver att "Committéen grundade Uppskattningen på Allmänhetens berättelse om

56. Avsnittet baseras på en akt i Skrivelser från Landshövdingar till Kungl. Maj:t, Volym G:61, RA, 1800–1803.

57. Båda breven finns i Rådhusrättens arkiv, Ell:77 (Grönt nummer 723), Vadstena landsarkiv.

framlidne Hanells vackra förmögenhet: och som ansefliga utlåningar befunnos i Calmar stad samt flere summor omtaltes vara på landet utestående; tror jag i fråga varande uppskattning ingalunda wara för högt tilltagen.⁵⁸ Kommittén taxerar därför Hanells dödsbo till att ha en förmögenhet ”med fastigheten inberäknad 5 600 Riksd. Banco samt 10 000 Riksd. i Riksgäld”.

I ett ”Utdrag af Uppskattningslängden”, det vill säga skönstaxeringen, redovisas följande poster:

Hus och gård nr 6 och 7 i staden uppskattad till	500	
Tvenne tomters värde	100	600
Okänd förmögenhet i banco ⁵⁹	5 000	
Dito i Riksgäldssedlar	10 000	

Bouppteckningen för CG Hanell slutfördes bara drygt två månader efter skönstaxeringen. Lagmannen CC Hanell var ansvarig för att lämna underlaget till bouppteckningen. Beträffande fastighetsvärdena var de värderade till samma värde som i förmögenhetstaxeringen, fast hopslagna och inte uppdelade på fastigheterna sex och sju å ena sidan och ”tvenne tomtar” å den andra. Förutom lånefordringar uppgick tillgångarna till 1 190 riksdaler banco. Av detta belopp utgjorde fastigheter 600 riksdaler. Fordringar uppgick till 11 175 riksdaler banco. Bruttotillgångarna uppgick följaktligen enligt bouppteckningen till 12 365 riksdaler banco (1 190 + 11 175). Antalet fordringar var 94, fördelade på 89 gäldenärer. Beträffande ”gravationerna” (skulderna i bouppteckningen) uppgick de till cirka 6 639 riksdaler banco, som skulle gå till fattiga i Helsingfors och Kalmar, samt till att betala mellanhavanden med systemen. Nettoförmögenheten var alltså 12 365 minus 6 639, det vill säga 5 726 riksdaler banco.

Beträffande materialet går det att göra några kommentarer. Fastigheterna taxerades lika i bouppteckningen och förmögenhetstaxeringen. Beträffande bouppteckningarnas värde på fastigheter, finns det indikationer på att de understeg marknadsvärdet (se avsnittet ”Granskning av sammanträdesprotokoll” – vissa härader och Brunstedt). Å andra sidan var inställningen till Hanell i taxeringskommittén negativ, så det var

58. Ödmjukt memorial, Uppskattningskommitténs i Kalmar ordf. Adam Stålhammar, Skrivelser från Landshövdingar till Kungl. Maj:t, Förmögenhetsuppskattningen 1800–1803, Volym G:6r, RA, 1800–1803.

59. Se not 16. I posten Okänd förmögenhet låg hans fordringar. Rubrikerna i bouppteckningen antyder att tillgångarna är värderade i banco oavsett om det t.ex. är riksgäldssedlar.

inte sannolikt att de skulle låta undervärden passera. Det är spekulativt, men det går att argumentera för att bouppteckningen helt enkelt tog det värde som fastigheterna åsatts i taxeringen och det låg nära marknadsvärdet. Det förutsätter att det fanns en klassifikation som låg nära marknadsvärdet och inte omförhandlades. Det finns inga spår av en sådan omförhandling i protokollet.

Beloppet i kontanter var högre i taxeringen än i bouppteckningen. Någon förklaring till denna skillnad har inte hittats och den borde ha gått i andra riktningen, det vill säga att boet krävde in fordringar och därmed fick högre likviditet än när taxeringen gjordes. Lånefordringarna borde därför också vara lägre i boet än vid taxeringen. Så som siffrorna nu presenteras, verkar boet ha gjort nya placeringar i utlåning mellan taxering och bouppteckning.

*Vimmerbybor*⁶⁰

I detta avsnitt analyseras 23 självdeklarationer inför förmögenhetstaxeringen och jämförs med de uppgifter, som fördes in i taxeringslängden för Vimmerby stad. De deklarationer som analyserats är de 23 första i längden. Denna jämförelse ger dels en bild av kvaliteten och omfånget av deklarationernas innehåll, dels hur taxeringskommittéerna behandlade deklarationerna. Skulder och borgenärer redovisades inte i taxeringslängden men anges ofta i deklarationen.

Alla självdeklarationer skulle ange innehav av fastighet, men värdet sattes av taxeringskommittén, baserat på en klassifikation. Silver deklarerades som "Fordringar och annan förmögenhet"; postdirektören Stares till exempel som 13 riksdaler 26 skillingar/32,5 lod = 20 skillingar/lod och Rosenbjelkes som 54 riksdaler 8 skillingar genom 130 lod = 20 skillingar/lod. Marknadspriset var 28 skillingar per lod.⁶¹ Det finns flera exempel på att deklaranterna som inte ägde silver angav detta. En förklaring är att det kom ett förbud den 2 augusti 1800 som begränsade möjligheten att inneha silver annat än till bruksföremål.⁶²

60. Detta avsnitt om Vimmerbybor baseras på E IV:6 Taxeringslängder t.o.m. 1917. SE/VALA/01987/Länsstyrelsen i Kalmar Län, Landskontorets arkiv, Vadstena landsarkiv.

61. Lennart Jörberg anger 28 sk. specie per lod silver för år 1800 i region 5, som är Jönköpings län. Lennart Jörberg, *A History of Prices in Sweden 1732-1914, Vol. 1* (Lund 1972) s. 579. Markegångstaxan innehåller inga uppgifter om silverpriser.

62. "Kongl. Maj:ts Nådiga Förbud emot bruk och nyttjande af öfverflödigt Silfver. Gifvit Haga Slott den 2 augusti 1800", *Årstrycket*, Kungl. biblioteket.

I det följande redovisas resultatet av analysen för de 23 skattskyldiga.⁶³ Beloppen är utjämnade till närmaste riksdaler, banco eller riksgälds, det är principerna i taxeringen som analysen fokuserar på:

1. Postdirektör And. Stare deklarerar innehav av fastighet och den tas upp till 225 rdr bco. Han har små övriga tillgångar på 13 rdr bco, men skulder på 581 rgds. Stare ber om sekretess om sina skulder och skulderna dras inte av mot kapitalet. Hans förmögenhet taxeras därför till 225 + 13 rdr bco.
2. Rådman Cullberg deklarerar fastighet och den tas upp till 300 rdr rgds. Därutöver har han skulder på 2 450 rdr rgds och 176 rdr bco. Han taxeras till skillnad mot Stare för 0 i förmögenhet.
3. Handlande Eric Norén deklarerar att han inte har någon fastighet, men blir ändå taxerad för en fastighet värd 225 rdr bco och därtill en korrekt beräknad nettotillgång på 45 rdr bco. Förklaringen kan vara att Noréns fastighet fanns med i den klassifikation på fastighetsvärdena i staden som fanns innan taxeringen inleddes.
4. Guldsmeden Jonas Jacob Lagerdahl hade en negativ förmögenhet exklusive fastigheten, men skulden drogs inte av från fastighetsvärdet.
5. Änkan Christina C. Linck hade en nettoskuld exklusive fastigheten, som i deklarationen uppgavs vara värd 133 rdr bco. Fastigheten tas i motsats till vad som gällde nyss nämnde Lagerdahl inte upp i taxeringen.
6. Garvaren And. Beckman har en fastighet i samma kvarter som ovannämnda Linck, men med ett taxerat värde, som ligger klart under Lincks. Fastighetsvärdet – 92 rdr bco – är ojämnt och kan därför vara justerat för skulder, även om det inte framgår av deklarationen eller taxeringslängden.
7. Christ. R. Huldtt deklarerar att han har en negativ förmögenhet och taxeringskommittén godkänner detta, trots att han deklarerat en fastighet. Det kan tänkas bero på att hans skulder anses överstiga fastighetens värde.

63. Förre rådmannen Christian Berg (den nittonde i taxeringslängden) deklarerar inte och taxeras inte heller. Han lämnar en inlaga till kommittén som säger att han är i likvidation och hoppas gå jämnt upp. Det accepterades av kommittén.

8. Borgaren Jonas Wimmerstedt har två fastigheter och vissa andra tillgångar samt skulder, som sammantagna borde ha resulterat i en positiv förmögenhet. Om inte annat borde fastigheterna ha tagits upp. Wimmerstedt har bett att deklARATIONEN skall vara hemlig och taxeringen visar inga tillgångar.
9. Borgaren Reding deklarerar fastighet samt vissa andra tillgångar och skulder. Exklusive fastigheten synes han ha en negativ förmögenhet, men fastigheten tas inte upp i taxeringen.
10. Rådman Anders Åhlströms arvingar har en fordran på dödsboet ("De omyndigas lösöresarf") och det överstiger nettotillgångarna i boet.
11. Hovslagaren H. F. Hansell har skulder på 155 rdr rgds vilket dock borde ha överstigts av värdet på hans välbelägna fastighet, men han taxeras till att inte ha någon förmögenhet.
12. Borgaren Lorents Åhlström deklarerar en negativ förmögenhet, men fastigheten tas upp till fulla värdet i likhet med Stare och Lagerdahl.
13. Borgaren Johan Lundgren deklarerar ingen fastighet och en negativ förmögenhet, men ändå kom fastigheten upp i deklARATIONEN som för Norén.
14. Garvaren Jonas Nyström deklarerar inte heller någon fastighet, men den tas ändå upp i deklARATIONEN om än till ett lågt värde. Möjligen är värdet liksom för Beckman justerat för skulder med hänsyn till värdet på omgivande fastigheter.
15. Borgaren Christian Beckstedt deklarerar flera fastigheter och diverse tillgångar, men också stora skulder. Beckstedt taxeras till att inte ha någon förmögenhet. En förklaring kan vara att skulderna överstiger samtliga tillgångars värde, men det är inkonsekvent att inte fastigheterna tas upp i taxeringen.
16. Rådman Jöns Georg Link har stora tillgångar, men ännu större skulder. Fastigheterna tas inte upp i taxeringen. Jämför till exempel Linck, Huldt och Christian Beckstedt.
17. Kaptten Wimmercrantz taxerades för sin fastighet, men inte andra tillgångar, som kan ha varit betydande. "Wimmercrantz" förekommer på flera ställen i protokoll och deklARATIONER som långgivare. Det är en rimlig gissning att han som långgivare ville ha deklARATIONEN hemlig, vilket han i så fall delvis fick.

19. Kopparslagare Petter Wenströms deklARATION och taxering är tydlig. Han har tillgångar för 250 rdr, skulder på 100 rdr och således en nettoförmögenhet på 100 rdr exklusive fastigheten, som taxeras till 175 rdr.
20. Christina Schmitterlöw lämnar in en deklARATION med mycket subjektivitet, det vill säga med tyckande från deklARANTEN. Kommitténs beslut stämmer inte med taxeringslängden. Det är fel överfört.
20. Förra rådmannen Birger Beckstedt lämnar in en deklARATION, där han utan närmare specifikation menar att skulderna är "lika stora" som tillgångarna. Trots detta tas hans fastighet upp i taxeringslängden.
21. Kopparslagare Bodeckers fastighet beskattades brutto i likhet med flera andra fast skulderna tveklöst översteg tillgångarnas värde.
22. Rådman P. Bergman deklARERAR sin fastighet, som tas upp till ett lågt värde som kan ha varit justerat för skulderna, som var betydliga. Jämför Beckman och Nyström.
23. Kaptan Rosenbjelke hade stora ospecificerade fordringar och stora skulder. Skulderna fick Rosenbjelke på anfordran av kommittén redovisa separat. Strukturen på hans förmögenhet antyder att han var en lokal stor utlånare – en "sockenbankir".⁶⁴

Några sammanfattande kommentarer till ovanstående information ur källorna visar på faktorer, som kan påverka källvärdet: Praxis är som synes inte konsekvent. Om det finns bakomliggande orsaker till dessa synbara inkonsekvenser framgår de inte av protokollet. Skulder dras till exempel ibland av och ibland inte från förmögenhetsvärdet. Principen är oklar. Skulder drogs dock för det mesta inte mot fastighetsvärdet. Det styrker tanken att förmögenhetsbeskattningen hade starka inslag av ren fastighetsbeskattning.

De skattskyldiga var tvungna att ange om de ägde fastigheter. Fastigheter som inte deklARERADES av fastighetsägarna, togs ändå ibland upp i deklARATIONEN av kommittéerna. Det höjer snarare källvärdet än sänker det eftersom fler fastigheter tas med i taxeringslängden. Kommittéerna

64. Benämningen lånad från Anders Perlinge, *Sockenbankirerna: Kreditrelationer och tidig bankverksamhet, Vånga socken i Skåne 1840–1900* (Stockholm 2005).

hade god kontroll över fastighetsbeståndet och fastighetsägarna. Det fanns färdiga fastighetsvärderingar, klassifikationer, när taxeringen inleddes. Det finns anledning att tro att klassifikationen låg nära marknadsvärdet, på grund av den tidigare nämnda instruktionen i Kungörelsen 15/6 1800 att söka det verkliga värdet. Fastigheter som deklarerades togs ibland inte upp i taxeringen. Motiven är inte redovisade. En möjlig orsak är att klassifikationen inte satte något värde på fastigheten.

Negativa förmögenheter redovisas inte. Den aggregerade förmögenhetens taxering, regionalt och nationellt, kan av det skälet bli missvisande genom att den uppfattas som för stor i de regioner som är nettolåntagare.

Sammanfattande diskussion: Hur tillämpades reglerna för förmögenhetstaxering?

I detta och följande avsnitt diskuteras källvärdet i förmögenhetsskattematerialet 1800 med utgångspunkt i de två forskningsfrågorna. Reglerna för förmögenhetstaxeringen har beskrivits i denna artikel både vad avser principer och metoder för arbetet och hur det faktiskt utfördes. Detta avsnitt är den kvalitativa bedömningen av källvärdet.

Eftersom det inte fanns erfarenhet av förmögenhetstaxering behövde arbetet ”uppfinnas” och vara någorlunda konsistent över hela Sverige. Eftersom det belopp som skulle drivas in redan var bestämt hade en inkonsekvent metod mellan olika delar av landet lett till att vissa delar betalat mindre på bekostnad av andra. Ekelunds arbete pekade på svårigheterna i vissa fall för kommittéerna att sätta riktiga värden på fastigheter och bruk.⁶⁵ Dessutom, för att bestämma förmögenheten för en enskild person, som hade fastigheter i flera taxeringsområden, måste ingående kunskap om personens egendomar finnas. Fastigheterna taxerades där de låg, inte var ägaren bodde. Slutligen, att skattedistriktet var relativt små kunde lämna utrymme för inflytelserika personer att påverka taxeringen, som verkar ha skett i Kalmar län och i Södermanland.

Hela förmögenhetstaxeringen skulle vara avslutad på fyra och en halv månad – från 15 juni till 1 november. Tiden var i praktiken ännu mycket kortare, eftersom kommittéerna skulle sättas ihop, ofta med långdragna valförfaranden i stånden. Dahlgren ansåg att detta skapade ett problem,

65. Ekelund (1968) s. 31.

inte bara för de som skulle genomföra taxeringen utan även för källvärdet genom att noggrannheten kan ha lidit skada.⁶⁶ Genomgången av protokollen ger inget stöd för denna tanke. Jutikkala ansåg tvärtom att bara det faktum att taxeringen var extraordinär innebar att källvärdet ökade eftersom taxeringen inte kunde baseras på slentrian.⁶⁷

Självdeklarationen fungerade med olika exakthet, som framgår av avstämningen av deklamationer mot taxeringslängden i Vimmerby. Deklamationerna var emellertid fylliga och innehöll mycket detaljerad information. Själva metoden med självdeklaration var inte ny i Sverige, utan hade använts vid Karl XII:s förmögenhetsbeskattning på 1710-talet.⁶⁸ Metoden fungerade väl efter nästan hundra år.

Landshövdingen i Kalmar län var i högsta grad engagerad i arbetet. De båda andra ordförandena korresponderade med landshövdingen om principfrågor, så att taxeringen skulle bli homogen även om det inte alltid lyckades helt.⁶⁹ Exempel är fastighetspriserna i Södra Möre och Öland Södra motet, som trots landshövdingens Anckarswärd och von Roxendorffs motstånd sattes lägre än vad dessa kommittéordföranden ansåg vara marknadspriser.

Man arbetade i början av taxeringsarbetet efter principen som fanns i paragraf 19 i förordningen från den 15 juni 1800.⁷⁰ Tillgångar minus skulder utgjorde den beskattningsbara förmögenheten. Detta modifierades i praktiken redan under taxeringsprocessen, vilket framgår av genomgången i avsnittet "Vimmerbybor". Fastigheter ingick inte alltid i de tillgångar, mot vilka skulder fick dras av. Genomförandet är dock inte konsekvent. Av 23 ärenden tillämpades principen att det inte gick att kvitta skulder mot fastigheter i åtta fall, att det gick i sju och beträffande åtta var det oklart vilken princip som tillämpats. I Kungl. Maj:ts cirkulär den 15 oktober 1801, slogs det fast att "alla de, som äro innehafvare af jord eller annan fastighet, böra uti afgiften deltaga, utan afseende derpå, att deras behållning, efter uppskattning eller uppgjord beräkning, kan

66. Dahlgren (1970) s. 475.

67. Jutikkala (1953) s. 81.

68. Karlsson (1994) s. 121–125.

69. Stålhammars och von Roxendorffs memoranda, Skrivelser från Landshövdingar till Kungl. Maj:t, Vol. G:61, RA, 1800–1803.

70. § 3 "Committén afgjorde enhälligt att all bevislig skuld får quittas på hwars och ens uppgifvande förmögenhet ware sig i lös eller fast egendom." Protokoll från taxeringskommittén i Södra Möre, Skrivelser från Landshövdingar till Kungl. Maj:t, Volym G:61, RA, 1800–1803.

utgöra mindre värde än 50 Rdr banco specie”⁷¹ Denna senare regel talar för att fastigheterna skulle separeras från resten av förmögenheten vid taxeringen och att förmögenhetsskatten utvecklades till att vara en fastighetsskatt.

”Negativa förmögenheter”, det vill säga där skulderna är större än tillgångarna, redovisas inte.⁷² Det innebär inte automatiskt att källvärdet minskar, eftersom de skulder, som medförde att en negativ förmögenhet uppstod, skulle tas upp som tillgång hos någon annan. Men borgenär och gäldenär behövde inte bo i samma härad och inte ens i samma land. I Kalmar fanns flera exempel på handelsmän med utländska skulder. Det betyder att alla studier av regionala förmögenheter måste kompletteras med en undersökning av skulder och fordringar. På individnivå kan nettoförmögenheten, även den negativa, studeras i deklARATIONEN. Dessutom kan långivarna ha tagit upp sina fordringar till mindre än fulla värdet eftersom de ville få ned sin förmögenhet. Som framgår av avsnittet om Hanell förhandlade CC Hanell om värdet på broderns fordringar.

Hemliga deklARATIONER tilläts. I materialet från Kalmar län redovisas dessa hemliga uppgifter under en speciell rubrik – se tabell 2. Ökad öppenhet kunde vara mer skadlig än hemlighetsfullhet under denna tid, när kreditvärdigheten baserades på personkännedom.⁷³ Handelsmännen var de dominerande långivarna och -tagarna i den icke-institutionella lånemarknaden. Om någon gjorde affärer med en handelsman, baserades bedömningen av hans kreditvärdighet framför allt på hans tidigare förmåga att betala skulder i tid, det vill säga på hans likviditet snarare än på hans soliditet, som bedömer hans tillgångar i förhållande till hans skulder. En gäldenärs soliditet kunde försämrats till riskabla nivåer långt före det att hans likviditet sinade. Ett offentliggörande hade alltså kunna visa att handelsmän som skötte sina krediter egentligen var hårt belånade och riskfyllda.

Slutligen, taxeringskommittéerna rekryterades lokalt och bestod av människor med god lokal- och personkännedom men inte nödvändigtvis ekonomiska kunskaper. Det kan jämföras med ”kyrktornsprincipen” i bankverksamhet, som beskriver den goda personkännedom som ett

71. Punkt 8, cirkulär 15/10 1801.

72. Se t.ex. rådmann Cullberg, änkan Linck eller borgaren Lundgren i avsnittet ”Vimmerbybor”.

73. Även i Karl XII:s förmögenhetsbeskattning tilläts så kallade *sub rosa*, dvs. hemliga deklARATIONER, även om de inte utnyttjades i någon hög grad. Karlsson (1984) s. 167–168.

lokalt bankkontor har om sina lokala kunder; en princip som myntades först i det skotska banksystemet. Henriksson påpekade att kommittéerna kunde ta in synpunkter från lokalbefolkningen om pålitligheten i självdeklarationer.⁷⁴ Lokalkännedomen höjer källvärdet.

Sammanfattande diskussion: Vilket är källvärdet av förmögenhetstaxeringsmaterialet?

När det gäller analysen av värdet av tillgångar och skulder på individnivå behövs en fördjupad analys. Skälen är för det första att en enskild person kunde äga tillgångar i flera skatteområden och tillgångarna, mest fastigheter, deklarerades lokalt. Det fanns inget skäl för taxeringskommittéerna att konsolidera tillgångarna till en person, eftersom skatten var statlig och skattesatsen inte var progressiv. En större förmögenhet gav inte proportionellt mer skatteintäkter än en mindre. Därför kan man inte ur en enda taxeringslängd eller ens deklARATION med säkerhet utläsa en enskild persons totala förmögenhet.⁷⁵

Det finns både positiva och negativa faktorer beträffande källvärdet i fastighetstaxeringen. Positivt är att det gjordes en klassifikation före taxeringen i flera taxeringsdistrikt, eventuellt alla. I reglerna från kungörelsen av den 15 juni 1800 sades att man sökte ett "werkeligt" värde, vilket torde vara marknadsvärdet, till exempel det värde som jämförbara fastigheter omsattes till vid samma tid. Det faktum att fastigheter uppstår en så stor del av förmögenheten, se till exempel tabell 2, ökar det sammanlagda källvärdet i materialet från 1800, om det går att yttra sig med någorlunda säkerhet om fastighetsvärden eftersom fastigheter är en så stor del av den samlade förmögenheten. Denna artikel slår fast att så är fallet.

De protokoll och taxeringslängder som har studerats innehåller inte så många observationer beträffande värdet av andra tillgångsslag. Ett undantag är silver i Vimmerby, som i flera fall tas upp till ett undervärde av cirka 28 procent jämfört med Lennart Jörbergs uppgifter.⁷⁶

Skulderna har i flera fall värderats ner från det självdeklarerade beloppet. Det påståendet baseras på landshövdingens noteringar i Vimmerby

74. Henriksson (1986) s. 102.

75. Kalmar stads taxeringskommittés protokoll har exempel på att man flyttade ut ur staden efter branden den 11 augusti 1800 t.ex. änkan Dahlerus (§ 22) och bryggareänkan Sjöberg (§ 54).

76. Se not 61.

stads protokoll och cirkuläret från Kungl. Maj:t den 15 oktober 1801. Grunden var att de använt "för hög" kurs på riksgälds. Den växlingsrelation som har använts i denna artikel är 1 riksdaler banco = 1,5 riksdaler riksgälds.⁷⁷ Andra växelkurser finns i litteraturen och källorna. I Göteborg skulle en konvertering av riksgälds till banco göras så att värdet av tillgångar i riksgälds skulle devalveras med en sjättedel, det vill säga cirka 16,7 procent.⁷⁸ Det stämmer med förarbetena till förmögenhetsbeskattningen, där man i Göteborg räknade med ett agio på en sjättedel, det vill säga 100 riksgälds var lika med 83 1/3 banco.⁷⁹ Grage skrev att de gällande marknadskurserna på de båda valutorna indikerade närmare 45 procent "rabatt" på riksgälds.⁸⁰ Taxeringskommitténs regel innebar därför en övervärdering på riksgälds av $(83,3/55 \times 100)$ 51,5 procent. I cirkuläret från den 15 oktober 1801 föreskrivs att kursen i taxeringsarbetet inte får understiga 1,40, det vill säga 1,40 riksgälds = 1 banco. Motivet till denna begränsning var att man även på centralt håll hade upptäckt att riksgäldsskulder hade uppvärderats med en omotiverat stark kurs på riksdaler riksgälds och därigenom minskat förmögenheten orättmätigt.⁸¹

Har förmögenhetsbeskattningen högt eller lågt källvärde? Det beror på i vilket syfte man använder materialet. Som föreliggande analys och diskussion om källvärde har visat, kan samma material ha både högt och lågt källvärde. Deklarationerna är särskilt upplysande, speciellt om man sätter dem i relation till taxeringslängden och om deklarerantens ärende förekommit i taxeringskommitténs överläggningar. Råkar taxeringen dessutom sammanfalla med en samtida bouppteckning ökar värdet ytterligare. Här följer några uppslag till vidare forskning:

Maths Isacson skriver att förmögenhetsbeskattningen år 1800 inte tog upp stora delar av den lösa egendom, vars sammansättning och

77. Den relation som bestämdes inför realisationen år 1803. Valet är författarens.

78. Grage (1977) s. 68 och Hemliga utskottet 20/5 1800.

79. Hemliga utskottet 20/5 1800.

80. Det stämmer väl överens med siffror, som tagits fram av Sture Mårtensson för Göteborg, baserat på material i två framstående handelshus arkiv från den tiden. Mårtensson har räknat fram ett årligt genomsnitt för agiot mellan riksgälds och banco på 43,4 procent. Mårtensson (1958) s. 24. Det betyder att för en skuld, uttryckt i banco, men betalad i riksgälds behöver ett belopp betalas, som är 43,4 procent högre än bancobeloppet.

81. Det kan stämma med den notering som gjordes i Vimmerby stads taxeringsprotokoll om landshövdingens missnöje med att innevärnarna "uppgifva sine skulder utan ock demsamma till så stort belopp at de åtminstone fullt om icke wida öfwer swara mot tillgångarne". Det sågs inte rakt ut att det beror på att riksgäldsskulder värderats upp, men de, som gjort detta avkrävdes ed på sin deklaration.

utveckling han ville följa. Han skriver: "1800 års skattningslängd kan p.g.a. detta inte komma in fråga vid en jämförelse mellan olika bönders och grupperers förmögenhetsinnehav."⁸² Men förmögenhetstaxeringen utvecklades till att bli en fastighetstaxering och frågan är då om den har högt källvärde? Det borde vara en framkomlig väg att finna värden för sålda fastigheter i Kalmar län och ställa dem i relation till de taxerade. Fastighetstaxeringen var i det närmaste hundraprocentig så varje fastighet som har överlåtits torde finnas med i taxeringen. Att det fanns en rabatt på tillgångsvärdena i bouppteckningen var inte ovanligt.⁸³

Dessutom kan det vara en givande forskning att använda den metod som prövades på Hanell på andra avlidna 1800 och 1801 och att jämföra deras bouppteckningar med taxeringen. Fördelen med att jämföra taxeringen 1800 och en näraliggande bouppteckning är att värderingen avser samma tillgångar. Jämför man till exempel med liknande tillgångar kan det finnas skillnader, som inte framgår av källmaterialet.

Analysen har avslöjat förekomsten av stora långivare som till exempel Hanell i Kalmar, Wimmercrantz och Rosenbjelke i Vimmerby. Även de skuldsatta har redovisat sina borgenärer. Det borde, med användning av deklarationerna, gå att göra en kartläggning av den informella långivningen i en ort. I bästa fall, skulle det framkomma hur långivningen sträckte sig över häradsgrensarna.

Möjligheten har förts fram att jämföra Waldenströms siffror från 1810 med 1800 års siffror. Kan 1800 års siffror bli ett avstamp inför en kartläggning av förmögenhetsutvecklingen under 1800-talet i Sverige? I vilket fall borde materialet som redovisas i Tabell 1 kunna bearbetas mer, för att uppskatta regionala skillnader i förmögenheter, både aggregerat och indelat på undergrupper efter ålder och kön.

En illustration av hur man kan använda taxeringsmaterial finns i Åsa Karlsson (1994), i det sätt hon använder material från Karl XII:s förmögenhetsbeskattning.⁸⁴ Hon redovisar fullbordade forskningsprojekt för att utröna böndernas ekonomiska tillstånd i Skaraborgs län, för att fastställa värdet av äganderätt till frälse- respektive skattejord, för att göra en ekonomisk gruppering av borgerskapet i tre städer och för att

82. Isacson (1979) s. 163–164.

83. För en diskussion om detta, se t.ex. Maths Isacson, *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680–1860: Bondeklassen i By socken, Kopparbergs län* (Uppsala 1979) s. 139–140.

84. Karlsson (1994) s. 25.

undersöka borgarnas roll i produktionen, för att visa spridningen av förmögenheter i socknen samt för att fastställa antalet jordägare i byn och socknen. Även 1800 års material lånar sig till liknande specialstudier, speciellt de två sistnämnda, fast det gäller i varje analys att se igenom de individuella och aggregerade siffrorna och de uppgifter som sammanställts för taxeringen.

Underlaget för förmögenhetsbeskattningen 1800 kan bilda grund både för en fortsättning och fördjupning av föreliggande arbete och för nya självständiga forskningsprojekt.

Underrated or overrated? A critical evaluation of the Swedish wealth tax records of 1800.

Between the wealth taxes of the 1710s and the introduction of a wealth tax in 1911, there was only one occasion when a wealth tax was levied on Swedish citizens – and when national wealth was assessed for tax purposes. The parliamentary session in Norrköping in 1800 decided that a one-time nationwide wealth tax would be collected in Sweden. The purpose of the tax was to finance a part of the redemption of paper notes, which had been issued in excess by the National Debt Office during the 1790s. The redemption was an element of the monetary reform that was also adopted in Norrköping. Tax assessment committees were set up all over the country and they worked hard between June 15 when the tax was announced and November 1, which was the final date for the tax assessment.

The article makes a critical evaluation of the usefulness of the tax assessment material from 1800 as a historical source. For example, can it be used to contribute to the research on wealth accumulation and distribution over long time periods, such as Thomas Pickety's comparative and Daniel Waldenström's Swedish work? The answer depends on the specific aim of such research. For various reasons, the usefulness of the source is uneven. Firstly, the purpose of the wealth assessment was not to assess the country's aggregate wealth but to raise money for a currency reform. This reduces the usefulness of the source in certain respects. For example, negative wealth was not accounted for, as debts were not part of the tax assessment. In addition, valuations were low, just as the case was in contemporary probate records. On the other hand, real estate assessments were remarkably complete and probably quite accurate. Real estate constituted around 80 percent of

total assets and this fact points to the value of the tax records as a historical source. Secondly, assessments were done in a fair manner. In order to avoid the free-rider problem, i.e. that someone would hide his assets and let others pay the pre-defined amount needed for the monetary reform, false declarations were strongly denounced. Thirdly, even if the tax committees' work seems to have been somewhat inconsistent, there is much information in the committees' protocols and in individuals' self-declarations that make the tax records a very useful source for future research.

Keywords: Sweden, 19th century, wealth tax, wealth, real estate